

خطر نابودی گنجینه‌های خطی اسلامی هند

محمود سید دغیم*

ترجمه محمود نظری

۳. کتابخانه ایالت رامپور: اطلاعاتی از این کتابخانه در مجله الثقافة الاسلامیة مجلد ۲۱، صص ۳۶۸-۳۶۰ سال ۱۹۴۷ م آمده است.

۴. کتابخانه صولات، شهر رامپور: مؤسس آن صولات علی خان به سال ۱۹۳۴ م (متوفاً در کراچی سال ۱۹۶۹ م) می‌باشد و فهرست نسخه‌های خطی عربی و فارسی آن در رامپور سال ۱۹۶۶ م منتشر شد.

۵. کتابخانه ندوة العلماء لکنهو، ایالت اتارپرادش: فهرست این کتابخانه در سال ۱۹۶۸ م منتشر شده است.

۶. کتابخانه امامت، شهر لکنهو: فهرست این کتابخانه در نشریه خبری التراث العربی کویت، سال ۱۹۸۴ م، ماه ژوئیه صص ۲۰ آمده است.

۷. کتابخانه ناصریه: اطلاعاتی از این مکان در روزنامه «امیر المؤمنین» نجف جزء ۲، صص ۵۶-۱۴، سال ۱۹۶۴ م به چاپ رسیده است.

۸. کتابخانه حبیب جانج (گنج): اطلاعاتی از نسخه‌های آن در مجله الثقافة الاسلامیة مجلد ۵۱، سال ۱۹۴۲ م، صص ۴۶۵-۴۹۷ آمده است.

۹. کتابخانه دانشگاه اسلامی علیگر، ایالت اتارپرادش: کتابهای آن توسط کمیل حسین به سال ۱۹۳۲-۱۹۳۰ م فهرست نگاری شد. و دیوید بینولت در مقاله «تحقیقی پیرامون نسخه‌های عربی و فارسی بعضی از کتابخانه‌های هند» به توصیف نسخه‌های آن پرداخته است. همدرد اسلامی، مجلد ۱۳، شماره ۲ (۱۹۹۰ م) صص ۷۱-۸۲.

هر چند که فهرست نگاری شماری از کتابخانه‌های هند به پایان رسید و منتشر شد، اما نسخه‌های خطی به دست افراطیون سیک و هندو، در معرض نابودی قرار گرفته است. این در حالی است که مقامات هندوستان با مخفی نمودن دشمنی خود نسبت به اسلام و چشم پوشی از انواع ضربه‌های وارده بر پیکر مسلمین و میراث فرهنگی‌شان، دست روی دست گذاشته و صرفاً به تماشای این وضعیت پرداخته‌اند.

افزون بر آن، عوامل طبیعی (همچون حشرات) خود به نوعی بر گنجینه‌های خطی اثر سوء گذارده است. از این رو تهیه میکروفیلم و عکس از نسخه‌های خطی هند و جلوگیری از اتلاف آنها شدیداً ضرورت دارد و با توجه به اطلاعاتی که در این زمینه داریم باید در اسرع وقت اقدامات لازم صورت گیرد.

آنچه در ذیل می‌آید نخستین گام در جهت شناسایی کتابخانه‌های مشهور مختص به گنجینه‌های خطی موجود در هند می‌باشد.

نسخه‌های خطی ایالت اتارپرادش (اتار پرادش)

۱. کتابخانه موزه ولایت: فهرست این کتابخانه در الله آباد، سال ۱۹۸۲ م منتشر شد.

۲. کتابخانه ملی رضا، در شهر رامپور- ایالت اتارپرادش- در این کتابخانه ۱۴۰۰ نسخه خطی وجود دارد و فهرست کتابهای این کتابخانه در ۶ مجلد سال ۱۹۷۷-۱۹۶۳ م به چاپ رسید. و نیز فهرستی به صورت دست نوشته دارد که در ۲ مجلد، سال ۱۳۷۱ هـ- ۱۹۵۲ م نگاشته شده است.

* نگارنده عضو بخش تحقیقات آکادمیک دانشکده بررسیهای شرقی و آفریقایی دانشگاه لندن (SOAS) است.

۱۰. کتابخانه مولانا اسدالله (آزاد) دانشگاه علیگره: فهرستهای آن در سال ۱۹۶۹ م و فهرست نسخه‌های خطی عربی به سال ۱۹۷۳ م و فهرستهای عمومی در ۲ مجلد، در سالهای ۱۹۸۵-۱۹۸۱ م منتشر شد.
۱۱. کتابخانه دارالعلوم دیوبند، با ۲ مجلد فهرست در دیوبند سال ۱۹۷۲-۱۹۶۹ م و نیز فهرستی دیگر در ۲ مجلد در سال ۱۹۷۳-۱۹۷۰ م منتشر شد.

نسخه‌های خطی حیدرآباد-دکن ایالت اندهرا پرادیش

۱۲. کتابخانه دائرة المعارف عثمانیه، در شهر حیدرآباد-ایالت اندهرا پرادیش: در این مکان تعداد اندکی از نسخه‌های خطی و عکسهایی که در تحقیق و نشر مورد استفاده قرار می‌گیرند وجود دارد. بعضی از نسخه‌های این کتابخانه را م. نظام‌الدین سال ۱۹۵۴ م و نسخه‌های خطی پزشکی را نیز عزیز پاشا فهرست برداری کرده‌اند.

۱۳. مرکز تحقیقات و کتابخانه دولتی نسخ خطی مشرق زمین، ایالت اندهرا پرادیش - در حیدرآباد دکن با علامت اختصاری (OMLRI) سابقاً، جزء کتابخانه آصفیه بوده و عثمان علی خان آخرین پادشاه آصفیه (۱۹۴۸ م) آن را در حیدرآباد تأسیس کرد. این مرکز دارای بیش از ۲۳۰۰۰ نسخه خطی نگاشته شده به زبان عربی و زبانهای شرقی که کلمات عربی در آنها بکار رفته و ۶۳۳۷ نسخه خطی عربی می‌باشد. فهرست کتابخانه آصفیه در حیدرآباد در سال

- ۱۹۰۰ م و سپس در ۴ مجلد به سال ۱۹۲۶-۱۹۱۴ م منتشر شد.
۱۴. کتابخانه دولتی حیدرآباد، در منطقه تارنکا در اطراف حیدرآباد، با حدود ۱۷۰۰۰ نسخه خطی مشرق زمین و ۶۳۳۷ نسخه خطی به زبان عربی همراه با فهرس متعدد.
۱۵. کتابخانه موزه سالار جنگ (میر یوسف علی خان سوم ۱۹۴۹-۱۸۸۹ م) در شهر حیدرآباد دارای ۸۹۲۰ نسخه خطی به زبانهای شرقی، ۲۶۲۰ نسخه خطی به زبان عربی. فهرست نگاری آن در ۴ جزء بین سالهای ۱۴۰۲-۱۳۷۶ هـ/ ۱۹۵۷-۱۹۸۱ م به انجام رسید. در این فهرست توصیف بعضی از نسخ خطی عربی آمده

که تاکنون معرفی نشده‌اند.

۱۶. کتابخانه موزه حیدرآباد: فهرست نسخ خطی عربی و اردویی و فارسی آن به سال ۱۹۵۳ م منتشر شد.
۱۷. کتابخانه دانشگاه عثمانیه، در حیدرآباد: مؤسس آن ملک عثمان علی خان با ۶۴۲۸ نسخه خطی به زبانهای شرقی که ۱۶۷۳ نسخه از آنها به زبان عربی است و تاکنون فهرستی از این کتابخانه منتشر نشده است.
۱۸. دانشگاه نظامیه حیدرآباد: شیخ محمد انوار الله آن را به سال ۱۲۹۲ هـ/ ۱۸۷۵ م بنیان نهاد، و قریب به ۱۰۰۰ نسخه خطی شرقی در آن وجود دارد که ۶۳۵ نسخه آن به زبان عربی است و بدون فهرست می‌باشد.
۱۹. کتابخانه خصوصی سعیدی، در حیدرآباد که در تملک آل شیخ محمد سعید خان (متوفای ۱۳۱۲ هـ/ ۱۸۹۵-۱۸۳۱ م) می‌باشد. در این کتابخانه ۷۰۰۰ نسخه وجود دارد: ۲۵۰۰ نسخه به زبان عربی، و بقیه به زبانهای شرقی، همراه با ۲ فهرست منتشر شده از این کتابخانه به سال ۱۳۸۸ هـ/ ۱۹۹۱-۱۹۶۸ م که به

- توصیف ۷۰۰ نسخه خطی پرداخته است. نسخه‌های خطی این کتابخانه نفیس و قدیمی هستند و هندوها قسمتی از کتابخانه را در سال ۱۹۸۴ م به آتش کشیدند.
۲۰. کتابخانه روضة الحدیث، در حیدرآباد تابع سازمان اوقاف مسلمانان، با حدود ۸۰۰ نسخه خطی، بدون فهرست. از سال ۱۹۸۲ م نسخه‌های خطی آن در حال نابودی است.
۲۱. کتابخانه نواب فیلسوف جانج (گنگ): فهرستی از آن منتشر شده است.
۲۲. کتابخانه موزه ایالت اندهرا پرادیش: فهرست نسخه‌های

خطی آن در سال ۱۹۵۳ م منتشر شده است.

۲۳. کتابخانه مرکز آموزش ادبیات اردو، در حیدرآباد در بردارنده نسخه‌های عربی و غیر عربی و فهرست‌های متعدد.

نسخه‌های خطی ایالت بهار

۲۴. کتابخانه عمومی خدابخش، در شهر پتنه (بانگی پور) بین دو شهر کلکته و دهلی، پتنه در ایالت بهار واقع شده است، با ۱۶۰۰۰ نسخه خطی و ۷۰۰۰ نسخه خطی عربی. فهرست‌های این کتابخانه چندین مرتبه و در سال‌های ذیل به چاپ رسیده‌اند:

۱۹۱۸-۱۹۲۰-۱۹۲۱-۱۹۲۲-۱۹۲۵-۱۹۲۶-
۱۹۲۷-۱۹۲۸-۱۹۲۹-۱۹۳۰-۱۹۳۱-۱۹۳۲-
۱۹۳۳-۱۹۳۶-۱۹۳۷-۱۹۳۹-۱۹۴۰-۱۹۴۲-
۱۹۴۶-۱۹۶۱-۱۹۶۲-۱۹۶۵-۱۹۷۱-۱۹۸۰ م

۲۵. کتابخانه دانشگاه پتنه: نسخه‌های خطی آن فهرست نشده و اطلاعات دقیقی از آن در دست نیست.

۲۶. کتابخانه دانشگاه کلکته، در شهر کلکته: فهرست این کتابخانه در سال ۱۹۰۵ م به چاپ رسیده است.

گنجینه‌های خطی ایالت تامیل نادو و مرکز آن مدراس

۲۷. کتابخانه دولتی نسخه‌های خطی مشرق زمین، در دانشگاه مدراس وابسته به اداره باستانشناسی، دارای حدود ۴۰۰۰۰ نسخه خطی که بیشتر آنها به زبان سانسکریت و ۳۴۱ نسخه خطی به عربی است. این کتابخانه فهرست‌های متعددی دارد از آن جمله: ۲ فهرست منتشر شده در سال ۱۸۹۳ م، و نیز فهرست‌های متعدد منتشر شده در مدراس در میان سال‌های ۱۹۵۴-۱۹۲۹ م، و فهرست‌های توصیفی در سال‌های ۱۹۶۱-۱۹۲۹ م، و فهرست‌های نسخ خطی عربی، اردویی و فارسی به سال ۱۹۶۳ م.

۲۸. کتابخانه مدرسه محمدیه و کتابخانه رحمانیه و کتابخانه امانت (عشیره شرف الملک): در این سه کتابخانه ۱۲۰۰۰ نسخه خطی خاور زمین یافت می‌شود که ۷۰۰۰ نسخه آن به عربی است که هیچ فهرستی از کتاب‌های این سه کتابخانه منتشر نشده است.

۲۹. کتابخانه امانت عشیره شرف الملک در مدراس: لیستی به صورت دست‌نویسته از نسخه‌های آن موجود است.

۳۰. کتابخانه عمومی مسلمانان محمدیه در مدراس، با ۳۰۰ نسخه عربی و ۴۰۰ اردویی و فارسی. انجمن اسلامی بر آن نظارت دارد و فاقد فهرست می‌باشد.

۳۱. کتابخانه قلعه قدیس جورج: فهرست آن در ۳ مجلد در مدراس سال ۱۸۶۲-۱۸۵۷ م منتشر شده است.

ایالت تونک - راجستان

۳۲. کتابخانه عمومی سعیدیه در تونک. همراه با فهرستی در ۱۸۲ برگ.

۳۳. کتابخانه موزه دولت تونک با فهرست توصیفی منتشر شده به سال ۱۹۶۰ م.

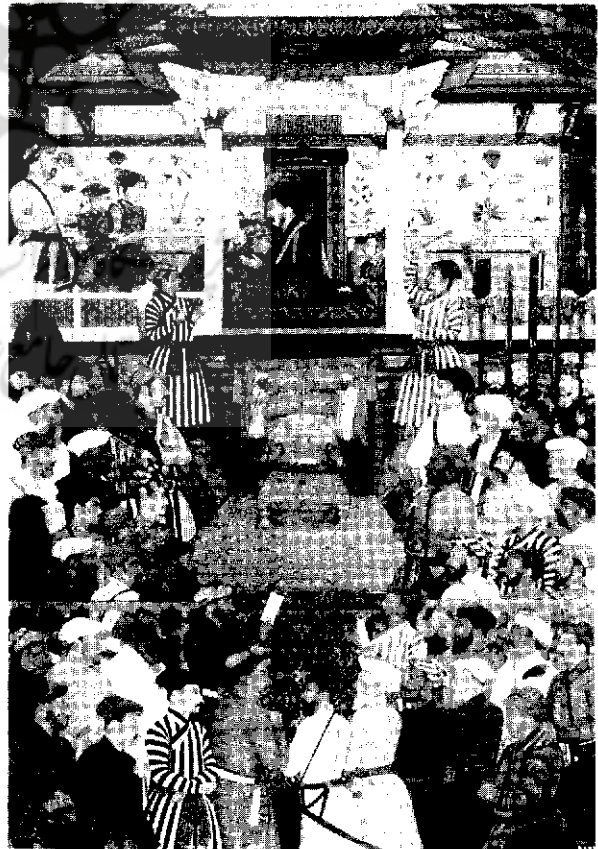
۳۴. کتابخانه وزیر الدوله، اطلاعاتی از آن در دسترس نیست.
۳۵. کتابخانه خصوصی قصر نواب بهادر خان، دارای کتاب‌های خطی و مطبوع، با فهرستی در ۲۰۸ صفحه.

۳۶. کتابخانه ماهارانا: فهرستی از آن در هند در سال ۱۹۴۳ م منتشر شده است.

۳۷. کتابخانه مهراجا مانسینگ دوم، در جایپور. لیستی از کتاب‌های آن را در مجله تاریخ العلوم العربیه مجلد ۴ (صص ۸۶-۸۱) در سال ۱۹۹۲ م منتشر شده است.

۳۸. کتابخانه موزه مهراجا جایپور با فهرست منتشر شده آن به سال ۱۹۷۱ م.

۳۹. کتابخانه مؤسسه تحقیقاتی راجستان، در مجله مرکز

تحقیقات عربی و فارسی در تونک (سال ۱۹۸۴-۱۹۸۰م) آماری از نسخ کمیاب عربی و فارسی آن آمده است.

۴۰. کتابخانه مرکز تحقیقات عربی و فارسی تونک، با ۳۰۰۰ نسخه که ۱۷۵۷ نسخه آن به عربی است. شوکت علی خان فهرستی از نسخ عربی و فارسی آن را در سال ۱۹۸۰م تهیه و تنظیم کرده است و نیز فهرست دیگری از آن به سال ۱۹۹۱م منتشر شد و در سال ۱۹۸۱م محمد عمران خان فهرستی در ۳ مجلد از نسخه‌های خطی اردویی آن منتشر کرد.

نسخه‌های خطی دهلی، دهلی نو و اطراف آن

۴۱. بخش نسخ خطی موزه ملی دهلی، وابسته به وزارت آموزش و فرهنگ، دارای ۱۰۰۰۰ نسخه خطی عربی و ۳۰۰۰ نسخه دیگر به زبانهای شرقی و سانسکریت. این مجموعه فاقد فهرست است.

۴۲. مؤسسه هندی ویژه تحقیقات اسلامی، در حومه دهلی ناحیه تغلق آباد.

۴۳. کتابخانه دانشگاه همدرد، در شهر دهلی نوباً حدود ۴۰۰۰ نسخه خطی عربی و نیز حدود ۱۰۰۰ نسخه فارسی و اردویی که حدود ۸۰۰ نسخه خطی آن به صورت میکروفیلم است و که هیچ کدام فهرستی ندارند.

۴۴. کتابخانه شخصی شیخ ابوالحسن زید فاروقی در دهلی قدیم با ۸۰ نسخه خطی عربی و حدود ۱۹۰ نسخه فارسی و اردویی.

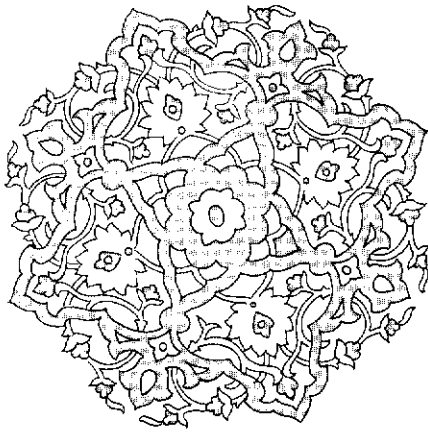
۴۵. کتابخانه دانشگاه الملة الاسلامیة در دهلی نو که با حدود ۵۰۰ نسخه خطی عربی و حدود همین تعداد به زبانهای شرقی همراه با فهرست منتشر شده از آن به سال ۱۹۸۵م. کتابخانه دکتر حسین نیز در آنجا قرار دارد.

۴۶. کتابخانه نسخ خطی مرکز تاریخ طب و تحقیقات دهلی نو همراه با فهرست منتشر شده آن به سال ۱۹۷۰م.

گنجینه‌های خطی کلکنه مرکز ایالت بنگال غربی

۴۷. کتابخانه ملی وابسته به حکومت مرکزی دهلی، واقع شده در منطقه بلفدیر در اطراف کلکنه. در این کتابخانه ۶۸۱ نسخه عربی و حدود ۲۳۲۰ نسخه به زبانهای شرقی موجود است و فهرست آن به سال ۱۹۲۳م به چاپ رسید. این فهرست به توصیف ۴۶۷ نسخه عربی که از شهر بهار آورده شده پرداخته است.

۴۸. کتابخانه الجمعية الآسیویة کلکنه با ۳۵۰۰ نسخه خطی عربی و حدود ۳۶۵۰۰ نسخه به زبانهای دیگر. مجلد اول فهرست این کتابخانه به سال ۱۹۳۹م و مجلد دوم آن در سال ۱۹۴۹م و

مجلد دیگری به سال ۱۹۸۰م منتشر شد. در فهرستهای منتشر شده ۱۷۷۴ نسخه خطی عربی معرفی شده است.

۴۹. کتابخانه مدرسه کلکنه: فهرست نسخه‌های خطی عربی و فارسی که در آن به معرفی ۱۰۳ نسخه عربی پرداخته و در سال ۱۹۰۵م منتشر شده است.

ایالت کاپور تهاله- پنجاب

۵۰. کتابخانه ایالت کاپور تهاله: در مجله الكلية الشرقيّة مجلد ۳، شماره ۴، سال ۱۹۲۷م و مجلد ۴، شماره ۲، سال ۱۹۲۷م نسخه‌های عربی آن معرفی شده است.

گجرات

۵۱. کتابخانه فرست دستور مهراجا: فهرست توصیفی نسخه‌های آن به سال ۱۹۲۳م منتشر شده است.

جامو و کشمیر

۵۲. کتابخانه تحقیقات دانشگاه کشمیر، دارای لیستی از نسخه‌های خطی که به سال ۱۹۸۲م تنظیم شده است و فهرست نسخه‌های خطی آن در مورد تصوف در سال ۱۹۸۵-۱۹۸۴م منتشر شده است.

ماضیا پرادش- بهوپال

۵۳. کتابخانه دارالعلوم- تاج المساجد، در بهوپال (ج ۱، ۴۱۵)
۵۴. کتابخانه حمیدیه بهوپال، همراه با فهرست منتشر شده از آن در دهلی به سال ۱۹۸۶م.

۵۵. کتابخانه دانشگاه بمبئی: دارای فهرستی توصیفی از نسخهای خطی عربی، اردویی و فارسی که دانشگاه بمبئی به سال ۱۹۳۵ م منتشر کرده است.

۵۶. کتابخانه سلطنتی الجمعية الآسیویه بمبئی، فهرستی توصیفی از این کتابخانه در مجله الجمعية الآسیویه الملكية مجلد ۳ سال ۱۹۲۸ م به چاپ رسیده است.

۵۷. کتابخانه آموزشگاه ک.ر. کامای شرقی بمبئی که فهرست آن به سال ۱۹۱۷ م منتشر شده است.

میسور

۶۲. کتابخانه الشرقية در میسور که به سلطان راحل تیپو اختصاص دارد. فهرستهای آن در کمبریج به سال ۱۸۰۹ م منتشر شده است.

نفساری

۶۳. کتابخانه دستور مهر جا رانای اول در نفساری، فهرستهای آن در بمبئی در سال ۱۹۲۳ م منتشر شده است (۴۱۴/۱).

* * *

این اطلاعات مختصری بود از وضعیت برخی از کتابخانه‌ها و

خزائن نسخه‌های خطی اسلامی و عربی در تعدادی از شهرهای هند. دهها هزار نسخ خطی دیگر در کتابخانه‌های شخصی وجود دارد. هزاران نسخه خطی نیز در بازارهای عتیقه فروشی خرید و فروش شده و بعضی از آنها در حراجیه‌های لندن و نیویورک مشاهده می‌شوند، بسیاری از این نسخه‌ها از دیده‌ها مخفی است، چرا که اغلب خریداران آنها مجهول الهویه‌اند.

چنین به نظر می‌رسد که باندها و شبکه‌هایی در صدد تسلط بر میراث اسلامی بوده و با نشر کتابهای خرافی و فریبنده و بدعت‌گذار سعی در مخدوش کردن چهره اسلام دارند و کتابهای مفید اسلامی را از

دسترس دیگران مخفی نگاه می‌دارند.

این شبکه‌ها به بسیاری از نسخ خطی دست‌یازیده‌اند، به گونه‌ای که عناوین این نسخ در فهراس موجود ولی اثری از خود نسخه‌ها در کتابخانه یافت نمی‌شود. از جهت دیگر، بطور مداوم، گنجینه‌های خطی اسلامی در معرض آتش‌سوزی و نابودی قرار گرفته‌اند. هولاکو وقتی وارد بغداد شد، کتابهای مهم مسلمانان را در نهر دجله فرو ریخت و فردیناند و ایزابلا هنگامی که به گرانا‌دا وارد شدند، نیم میلیون نسخه را سوزاندند. در بوسنی، نسخه‌های کتابخانه‌های ملی ساریوو در آتش سوختند. در هند، سیکها و هندوها نسخ خطی اسلامی را به آتش کشیدند و این رشته سری دراز دارد.

لذا باید چاره‌جویی کرد و تا آنجا که امکان دارد از نسخه‌های خطی میکرو فیلم تهیه نموده و نیز نسخه‌هایی را که در حراجیه‌ها به معرض فروش گذارده می‌شوند، خریداری کرد تا از گزند حوادث در امان بمانند.

①

[روزنامه الحیة، شماره ۱۲۹۵۶، ۲ جمادی الاولی ۱۴۱۹ هـ / ۱۹۹۸ م.]

۵۸. کتابخانه ملا فیروز، با فهرستی منتشر شده در بمبئی به

سال ۱۸۷۳ م شامل نسخ خطی عربی، ترکی، اردویی، فارسی و هندی. دو فهرست دیگر از آن در بمبئی به سالهای ۱۹۱۷ م و ۱۹۲۸ م منتشر شده است.

۵۹. کتابخانه مسجد بمبئی و مدرسه محمدیه، فهرست آن در

بمبئی به سال ۱۹۲۲ م منتشر شده است.

پیون

۶۰. کتابخانه موزه تاریخی ساتارا که مجله مرکز تحقیقات

دانشکده دیکان، مجلد ۴، شماره ۳، سال ۱۹۴۳ م (صص ۲۴۶-۲۶۲) به معرفی نسخه‌های عربی و فارسی و هندی آن پرداخته است.

۶۱. کتابخانه اورنگ‌آباد، محمد حمید الله در مجله الثقافة

الاسلامیه، مجلد ۱۶ (صص ۴۵۶-۴۴۹) سال ۱۹۴۲ م مطالبی در مورد بعضی از نسخه‌های آن نگاشته است.